
TUMAČENJA ISLAMA U SVIJETU NA RAZMEĐU STOLJEĆA

Enes Karić

Uvod

Na prijelazu 20. u 21. stoljeće i dalje su u muslimanskom svijetu prisutni svi trendovi tumačenja islama (i Kur'āna) koji su bili na sceni u drugoj polovini 20. stoljeća. Neki od njih su izgubili na intenzitetu, dok neki od tih trendova svoj kontinuitet imaju sve od kraja 19. stoljeća.

Šta nam to govori? Prije svega, riječ je o tome da za tzv. fundamentalistička, te potom reformistička, revivalistička, scijentistička¹, sektaška, modernistička... itd., tumačenja islama još uvijek postoje, na ovaj ili onaj način, razlozi koji su davno bili uzrokom same njihove pojave.² Podsjetimo, tek ukratko, na sljedeće: tzv. fundamentalizam želi normiranju svih društvenih procesa dati Kur'ānsku osnovu, reformizam na islam gleda kao na proces koji se može pomoći preuzimanjem, npr., evropskih društvenih i institucionalnih obrazaca kojima muslimani potom daju islamski kolorit i atmosferu, revivalizam u tumačenju islama želi oživjeti ono što smatra najuspješnijim davnim obrascima iz doba visokih halifata, scijentizam promovira naučna tumačenja Kur'āna i islama (tako se svekolika istina, pozvanje i polog islama reduciraju na scijentističke šablone), modernizam u tumačenju islama često polazi od radikalnih zahtjeva da se islam reducira na vjeru, a da se sve društvene, obrazovne, kulturne, itd., institucije tradicionalnih muslimanskih društava imaju sekularizirati, i sl.

1 O tzv. "naučnom tumačenju Kur'āna" dobra kritika se može pročitati iz pera Ziauddina Sardara, *O islamu, nauci i budućnosti*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2015.

2 O jednom pogledu na trendove u tumačenju islama u 19. i 20. stoljeću vidi: Seyyed Hossein Nasr, *Islam in the Modern World (Challenged by the West, Threatened by Fundamentalism, Keeping Faith with Tradition)*, HarperOne, New York, 2010.

Vremena otrežnjenja

Ne tvrdimo da se u muslimanskom svijetu sve društvene pojave događaju u skladu sa pobrojanim trendovima u tumačenju islama. Ali tvrdimo da danas protagonisti ovih trendova imaju priliku za mnogobrojne projekte otrežnjenja, naročito nakon krvavih i okrutnih zbivanja i događaja, štaviše nesagledivih kataklizmi tzv. Arapskog proljeća, napose u Egiptu, Siriji, Jemenu i, sa manjim intenzitetom, u nekim drugim arapskim zemljama i društvima.

“Izmi” koje smo nabrojali (modernizam, tzv. fundamentalizam, potom reformizam, revivalizam, scijentizam, mezhebizam...) neće nestati sa društvene scene u muslimanskim zemljama, stoga bi bilo iznimno važno da svaki od tih pravaca ili trendova u tumačenju islama, ili u gledanju na islam i posezanju za njegovim učenjima, impregnira moralna učenja islama u svoje projekte. Ova potreba se naročito osjetila nakon strašnih kataklizmi tzv. Arapskog proljeća.

Nužnost povratka etičkim valorizacijama ovih trendova u tumačenju islama danas suočava nas sa, umnogome, izmijenjenim duhovnim i društvenim okolnostima. Ovdje ćemo navesti samo neke od tih stuboknih promjena.

Narav moderne države

Država, odnosno vlast u muslimanskim zemljama, odavno je u rukama moderniziranih elita, sa iznimkama malog broja tih zemalja. Kad kažemo da je država u rukama moderniziranih elita, to ne znači da se između modernizma tih elita i demokratije može staviti znak jednakosti. Ta modernizirana država se i sama pojavila sa svojim totalnim (i totalitarističkim) težnjama spram cjelokupnog društva, ona se i sama pojavila kao protagonista ili sponzor “svojih” tumačenja islama, svjesna da građanstvo i narod poštuju “simboličko blago islama”, kako to primjećuje Muhamed Arkoun. K tome, na strukturalnoj ravni i na nivou organizacije, moderna država u muslimanskim zemljama islamu je doznačila sektor pod kojim se njima upravlja – to je ili ministarstvo vakufa, ili administriranje islamom koje se zove “aš-šu’ūnu l-islāmiyya”, itd. Nema sumnje da će uloga države u razvijanju i upravljanju trendovima tumačenja islama i dalje jačati, kao što je jačala i na prijelazu stoljeća. I to treba, također, poslužiti kao razlog za otrežnjenje.

Ulema, tradicionalna društva i modernost

Ovdje želimo spomenuti i ulemu³ u tradicionalnim muslimanskim društvima, kao i u spomenutim moderniziranim državama. Ko god proučava trendove u tumačenju islama na prijelazu stoljeća, uočava da je tokom 19. i 20. stoljeća sama država (koja je pod svoje skute prigrabljala gotovo sve oblasti života) za samu ulemu namjerno vezivala atribute zaostalosti, primitivizma i natražnjaštva.

Takav status u kojem se našla samoj ulemi je mogao poslužiti kao otrežnjenje. Uz to, tradicionalna alimska učilišta islama, uz malobrojne iznimke, doživjela su krizu, nadalje, vakufi su nacionalizirani (obično kroz tzv. revolucije, a zapravo pohode vojnih hunti na vlast), te sama ulema nije mogla sačuvati svoju neovisnu poziciju u tumačenju islama i afirmiranju islamske tradicije.

Sve to je doprinijelo općem fragmentiranju u tumačenju islama u tradicionalnim muslimanskim zemljama. Osim u slučaju Irana (gdje je sama ulema vlast), te uz iznimku npr. marokanske uleme koja ima dobar status i sl., na prijelazu stoljeća sve je vidljiviji trend marginaliziranja ulemanske uloge u muslimanskim državama i društvima. Da li je ovome razlog kruta konzervativnost uleme, to ostaje za proučavanje.

Vrijeme obesredištenosti

Izuzmemo li obredni islam (sektor 'ibādāta), kao i opće kulturne i civilizacijske obrasce islama na običajnoj, pobožnoj i duhovnoj ravni, na prijelazu stoljeća vidljivo je nepostojanje jedinstvenog središta ili jedinstvenih središta iz kojih zrače impulsi tumačenja islama u kontekstu današnjeg geopolitičkog rasporeda stvari. Posljedice toga, posebno one negativne, su doista brojne.

Pregled, makar bio i ovlašan, plošan i nasumičan, pokazuje da je, nažalost, tzv. islamska ili muslimanska opozicija uglavnom u ratu sa državama u kojima djeluje. A i same države u ratu su sa svojom opozicijom, to jest svojim građanima. Jednako tako uočljivo je da se sektaški ili mezhebski sukobi odigravaju u blizu deset zemalja sa muslimanskim predznakom.

3 Zanimljivu knjigu o današnjoj ulozi uleme napisao je Muhammad Qasim Zaman, *The Ulama in Contemporary Islam (Castodians of Change)*, Princeton University Press, Princeton i Oxford, 2002.

Nema sumnje da je svemu tome, makar do izvjesne mjere, doprinio i trend obezređenosti u tumačenju islama. Bez moralnih autoriteta među muslimanima, prije svega onih tradicionalnih ālimskih i ulemānskih, nije moguće ponuditi trendove u tumačenju islama koji će oživjeti etički relevantna prezentiranja ove vjere danas.

Također, sve od 19. stoljeća mi na sceni imamo vrlo naglašena ideologiziranja u tumačenju islama i Kur'āna. Ona su nastala u jeku žestoke antikolonijalne borbe muslimanskih naroda.

Ne kažemo da su se ideološka tumačenja islama i Kur'āna mogla izbjeći, ali je posljedica, ona negativna, posebno uočljiva u zanemarivanju etičkih i humano-socijalnih tumačenja islama i Kur'āna.

Ali, to je tema za jednu drugu priliku.

Plodotvoran dijalog sa Zapadom

Plodotvoran dijalog današnjeg svijeta islama i onog što se odavno naziva Zapadom od sržne je važnosti za zakorjenjivanje i stabiliziranje mirnih i prosperitetnih trendova u tumačenju islama kako u vremenima prijelaza stoljeća, tako i danas.

Nama su danas poznate mnoge proturječnosti u razvoju i kulturnom i civilizacijskom usponu Zapada, ali u tome je odlučujuće bilo oslobađanje zapadnih naroda kroz dugotrajne demokratske procese.

Islamski reformizam je to uočio, o tome su napisana brojna djela. Mnoge analize, pa i one sa prijelaza stoljeća, govore da je islam potrebno tumačiti na način oslobađanja legitimnih snaga, napose etičkih i vjerskih inicijativa samih pojedinaca. Praktički, svaka rasprava o idžtihādu (molim da se ova riječ ne brka sa riječju džihād), ili angažiranom umnom pregnuću čovjeka ili ljudi muslimana ticala se vrlo izravno oslobađanja individualne inicijative. Ili nje prije svega.

No, međutim, do tog oslobađanja uglavnom nije došlo, a na prijelazu stoljeća rasplamsale su se kulturalne borbe⁴ oko toga šta sa demokratijom, seku-

4 O ovim "kulturalnim borbama" u svijetu islama mogu se vidjeti mnoge korisne stranice koje je napisao Christopher de Bellaigue, *The Islamic Enlightenment (The modern struggle between faith and reason)*, The Bodley Head, London, 2017.

larizmom, građanskom državom, političkim strankama (i drugim “zapadnim” izumima)?⁵ Naime, obično se kulturalne borbe kreću oko toga da li je, ili nije, neki društveni izum sa Zapada, islamom dopušten ili nije.

Iz svega toga vidimo da muslimanima još uvijek predstoji zadaća djelotvorne simbiotičke prerade zapadnih društvenih institucija.

Trendovi tumačenja islama u novim okolnostima

Trendovi tumačenja (dosad smo ih poimenice pobrojali nekoliko puta) našli su se u posve novim okolnostima. Na primjer, u Evropi se nalazi oko 40 do 45 miliona muslimana, a u Evropskoj uniji 25 miliona muslimana. Kad se danas islam tumači unutar metodologija pobrojanih trendova, potrebno je imati na umu i sljedeće moralne, racionalne, kulturalne i civilizacijske zahtjeve: Prvo, budući da muslimani trebaju preuzeti svoj dio odgovornosti za svijet, nije valjano tumačiti islam (niti Kur’ān) na štetu bilo koje strane svijeta.

Drugo, nesumnjivo je da islam ima veliko značenje i važenje za muslimanski svijet, za njegove narode i pojedince, ali je pri tumačenju islama od presudne važnosti to da im islam počne vrijednosno značiti i važiti u kontekstu njihovih ćudorednih i moralnih suočenja sa svojim vremenima i svojom stvarnošću.

Treće, postoje civilizacijske i kulturalne uvjetovanosti za mnoge trendove u tumačenju islama. Tekst (pa i sveti tekst) uvijek traži svoj kontekst,⁶ itd. O obomu je važno voditi računa, napose je za nas, bosanskohercegovačke muslimane, važno uočavati naš evropski kontekst.

Četvrto, u trendovima tumačenja islama danas nužno je potrebno imati na umu i sljedeće: Takozvana obredna recepcija Kur’āna (al-Qur’ānu al-matluwwu ili al-Qur’ānu tilāwatan) onō je što drži na okupu obredna zdanja Muslimanske svjetske zajednice ili Ummeta. U tome se procesu cijeli Kur’ān kohezivno odnosi na sve pripadnike Ummeta. Nadalje, moralni ili ćudoredno-normativni aspekt Kur’āna (*al-Qur’ānu ḥukman*) zaprema samo dio Kur’āna, po nekim reformističkim komentatorima, samo između 600 i 700 ajeta ulazi u sferu ćudoredno-normativnog aspekta Kur’āna. Napokon, Kur’ān u svojim značenjima

5 Napominjem da je o multipartizmu, te njegovoj “spojivosti” sa islamskim učenjima izdato do sada nekoliko fetvi, jedna je, između ostalih, i ona koju je izdao Yusuf al-Qaradawi, u kojoj se dopušta “multipartizam”.

6 O ovome se može pročitati u djelu Shahaba Ahmada, *What is Islam? The Importance of Being Islamic*, Princeton University Press, Princeton i Oxford, 2016.

(*al-Qur'ānu ma'nān*), ili u intencijama, raskrivaju mnogi komentari i komentatori Kur'āna. Kako se to obično kaže, neiscrpna su značenja/intencije Kur'āna koja se nude svakom vremenu. Danas se iznova trebaju aktuelizirati ova tri važnja Kur'āna (obredno, čudoredno-normativno i intencionalno).

Zaključak

Završavajući ovu našu besjedu, rekli bismo i to da su spomenuti trendovi u tumačenju islama poznati, manje ili više, u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama sve od kraja 19. stoljeća.

Također, njihovo se naučno prezentiranje, proučavanje i predstavljanje intenziviralo otvaranjem Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine u Sarajevu, kao i pokretanjem lista *Preporod* 1970. godine.

Rekli bismo na kraju da se kod nas, u našim uvjetima, treba utjecati na to da se trendovi u tumačenju islama (i Kur'āna) objasne u skladu sa našim ciljevima, kontekstima i našim boljitkom, spokojem i mirom. Mnogo toga, tj. veliki broj tema iz savremenih tumačenja islama u muslimanskom svijetu, uopće ne konveniraju potrebama i okolnostima bosanskohercegovačkih muslimana.

Naš prioritet treba biti u takvom tumačenjima islama koja potvrđuju i afirmiraju islam kao vjeru, kao kulturu i civilizaciju, kao vrelo za moralna i čudoredna razbuđivanja naše svijesti i savjesti.